

Д-р Марта Стаут

СОЦИОПАТЪТ ОКОЛО ТЕБ
Безскрупулните срещу всички нас

София, 2012

Преводът е направен по изданието:
Martha Stout, PhD
THE SOCIOPATH NEXT DOOR
The Ruthless Versus the Rest of Us

Published in the United States by Three Rivers Press,
an imprint of the Crown Publishing Group, a division of
Random House, Inc., New York

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да
бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин
без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2005 by Martha Stout

© Людмила Андреева, превод, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-954-321-969-8

д-р Марта Стаут

СОЦИОПАТЪТ ОКОЛО ТЕБ

Превод от английски
Людмила Андреева

*На Стив Стаут – моя брат и човека,
за когото се сецам първо,
когато мисля за сила на характера*

Съдържание

Признателност	7
Бележка на автора	9
Въведение	
Представете си	11
1. Седмото чувство	29
2. Ледени хора: социопатите	47
3. Когато нормалната съвест спи	63
4. Най-милият човек на света	81
5. Защо съвестта е частично сляпа?	97
6. Как да разпознаем безмилостните?	115
7. Етиологията на безсъвестността: какво причинява социопатията?	131
8. Социопатът от съседния апартамент	151
9. Произходът на съвестта	175
10. Изборът на Бърни: защо съвестта е по-добра	193
11. Денят на мармота	209
12. Съвестта в най-чистата си форма: науката гласува за морала	221
Показалец	231
Бележки	236

Съвестта на един народ е неговата сила.
– Джон Драйдън

Признателност

През по-голямата част от времето поглъщащата задача по писането на книга се чувства по-малко като авторство и повече като канализиране – чрез пръстите и клавиатурата – на уроци и вдъхновение от безброй други хора, мъдри приятели от дълги години и учители, дегизирани като студенти, пациенти и колеги. Искането ми се да можех да се върна във времето и да благодаря на всички, така че се възползвам от тази възможност да благодаря на хората, които помогнаха най-много и ме подкрепяха през годината, когато писах „Социопатът около теб“.

За коментарите и върховната ѝ незаменимост и търпение благодаря на моята приятелка и колежка Карол Кауфман, която притежава легендарна креативност в решаването на проблеми, а щедростта ѝ не си почиваше и за миг, макар че беше във вихъра на писането на *Pivot Points* („Опорни точки“).

Тъй като нищо от това нямаше да е възможно без нейната мотивираща отдаденост на мисията ѝ и за това, че винаги е била дълбок кладенец на изящество, разбиране и душа в огромна пустиня, благодаря на моята агентка и високо ценена приятелка Сюзан Лий Коен.

Ако се бях опитала да създам най-превъзходния редактор на света, нямаше да успея дори да се доближа до Кристин Пополо от „Бродуей Букс“ и ѝ благодаря за нейната интелигентност, прецизност и необикновената ѝ способност да бъде спокойно права – винаги, – без никога да е натрапчива и досадна.

Благодаря на Даян Уаймис за нейните грижи и организация, както и за това, че предложи едно от събитията, за които да пиша, и на Елизабет Хеймейкър за нейния чар.

Благодаря на Стив Стаут и на Дарси Уейкфийлд за това, че ме накараха отново да повярвам в любовта.

Още веднъж – и винаги – благодаря на забележителните ми родители, Ева Дийтън Стаут и Ейдриан Филип Стаут, за това, че

ми показаха колко много любов и светлина могат да дадат на света двама души с неопетнена съвест.

И със страхопочитание и повече любов, отколкото бих могла да си представя, преди да я познавам, искам да благодаря на дъщеря ми Аманда – моят пръв читател, при това най-прозорлив. Тя ме научи – наред с толкова много други неща, – че любезността и почтеността извират от душата.

Бележка на автора

Описанията в „Социопатът около теб“ не отговарят на действителни хора. В ядрото на психотерапията е правилото за поверителност и както обикновено, съм предприела най-строги мерки да запазя анонимността на всички реални хора. Всички имена са измислени, а всички останали разпознаваеми характеристики са променени. Някои лица, които се появяват в книгата, са дали съгласието си да бъдат изобразени анонимно. В тези случаи не включвам никаква информация, която може да ги идентифицира.

Историята в главата „Денят на мармота“ е измислена. В останалите случаи хората, събитията и разговорите, представени тук, са взети от 25-годишната ми практика в психологията. Заради ангажимента ми към поверителността обаче хората и обстоятелствата, изобразени на тези страници, са съставни по природа, т.е. всеки случай представлява много хора, чиито характеристики и преживявания са приети концептуално, внимателно променени в детайлите и комбинирани, за да образуват илюстративен герой. Всяка прилика на такъв съставен герой с действителни хора е напълно случайна.

Въведение. Представете си

Умовете се различават повече от лицата.
– Волтер

Представете си – ако можете, – че нямате съвест, никаква съвест, никакви чувства на вина или разкаяние, без значение какво правите, никаква ограничаваща загриженост за благополучието на непознати, приятели или дори членове на семейството. Представете си, че не се борите със срама – нито веднъж през живота си, без значение какъв егоистичен, мързелив, вреден или безнравствен акт сте извършили. И си представете, че понятието „отговорност“ ви е неизвестно освен като бreme, което другите като че ли приемат безусловно, като наивни глупаци. Сега добавете към тази странна фантазия способността да скривате от другите, че психологическият ви строеж е радикално различен от техния. Тъй като всеки просто приема, че съвестта е универсална сред човешките същества, прикриването на факта, че не притежавате съвест, не изисква почти никакви усилия. Вие не сте спънати в желанията си от вина или срам, а другите никога не ви конфронтират с вашата студенокръвност. Ледената вода във вените ви е толкова странна, толкова изцяло чужда на техния личен опит, че те рядко предполагат каква е природата ви.

С други думи, вие сте напълно свободни от вътрешни ограничения, а невъзпрепятстваната ви свобода да правите само това, което ви харесва, без никакви угризения на съвестта, е удобно невидима за света. *Можете да правите всичко* и въпреки

това странното ви предимство пред мнозинството хора, които са държани в „правия път“ от съвестта си, най-вероятно ще остане скрита.

Как ще живеете живота си? Какво ще правите с огромното си и тайно предимство, и със съответната спънка за другите хора (съвестта)? Отговорът ще зависи до голяма степен от това, какви са желанията ви, защото хората не са еднакви. Дори и дълбоко безскрупулните не са едни и същи. Някои – независимо дали имат съвест, или не – харесват лекотата на инерцията, докато други са обзети от мечти и диви амбиции. Някои човешки същества са блестящи и талантиви, други са глуповати, а повечето – със или без съвест – са някъде по средата. Има агресивни и неагресивни хора, хора, които са мотивирани от страстното желание за кръв, и такива, които нямат подобни апетити.

Може би вие сте човек, който копнее за пари и власт и макар че нямате и следа от съвест, сте с великолепен коефициент на интелигентност. Имате настъпателната природа и интелектуалния капацитет, за да преследвате огромно богатство и влияние, и по никакъв начин не сте трогнати от каканижещия глас на съвестта, който пречи на другите хора да правят абсолютно всичко, което е необходимо, за да успеят. Избирате бизнеса, политиката, правото, банковото дело или международното развитие, или всяка от широкия спектър други властови професии, и преследвате кариерата си със студена страст, която не търпи никоя от обичайните нравствени или правни задръжки. Когато ви е изгодно, манипулирате счетоводството и унищожавате доказателствата, забивате на служителите и клиентите си (или избирателите си) нож в гърба, жените се за пари, разправяте съзнателно лъжи на хората, които ви вярват, опитвате се да унищожите колегите си, които имат власт или са убедителни, и просто минавате като парен валяк върху групите, които са зависими и безгласни. Правите всичко това с изящната свобода, която е резултат от липсата на каквато и да е съвест.

Имате невъобразим, непостижим и може би глобален успех. Защо не? С внушителния си ум и без съвест, която да властва в плановете ви, *можете да направите абсолютно всичко.*

Или не, да кажем, че изобщо не сте такъв човек. Вие сте амбициозни, да, и в името на успеха сте готови да направите всякакви неща, които хората със съвест никога не биха обмисляли,

но не сте интелектуално надарен човек. Интелигентността ви може би е над средното и хората ви мислят за умни, може би дори за много умни. В сърцето си обаче знаете, че не притежавате необходимите познавателни способности или креативността, за да достигнете кариерните висоти на власт, за които тайно мечтаете, а това ви кара да негодувате от света като цяло и да завиждате на хората около себе си.

Като такъв тип човек се намествате в ниша или може би в поредица от ниши, в които може да имате някакъв контрол върху ограничен брой хора. Тези ситуации задоволяват донякъде желанието ви за власт, макар че сте хронично недоволни, че нямате повече. Дразнещо е да си толкова свободен от смехотворния вътрешен глас, който пречи на другите да постигат огромна власт, без да имаш достатъчно талант сам да преследваш върховния успех. Понякога изпадате в нацупени, яростни настроения, причинени от фрустрация, която никой друг освен вас не разбира.

Все пак наистина се наслаждавате на работа, която ви позволяват определен необуздан контрол върху неколцина души или малки групи, за предпочитане хора и групи, които са относително безпомощни или уязвими по някакъв начин. Вие сте учител или психотерапевт, бракоразводен адвокат или училищен треньор. Или пък сте някакъв консултант, брокер или собственик на галерия, защо не директор на служба за човешки услуги. Или може би нямате платена позиция и вместо това сте председател на домсъвета в блока или доброволен болничен работник, или родител.

Каквато и да е работата ви, вие манипулирате и тормозите хората, които са под вас, толкова често и толкова възмутително, колкото може да мине, без да ви уволнят или да ви държат отговорни. Правите го заради спорта, дори когато нямат никаква цел освен тръпката. Да карате хората да подскочат, означава, че имате власт – или поне вие така го виждате, – а тормозът ви осигурява прилив на адреналин. Той е забавен.

Вероятно не сте в състояние да сте главен изпълнителен директор на международна корпорация, но можете да уплашите няколко души или да ги накарате да се щурат насам-натам като пилци, или да откраднете от тях, или – може би най-доброто от всичко – да създадете ситуации, които ги карат да се чувстват лошо по отношение на себе си. Това е власт, особено когато ма-

нипулираните от вас хора са по-добри от вас по някакъв начин. Най-ободрително от всичко е да унижавате хора, които са по-умни или с повече постижения от вас, или може би по-стилни, по-привлекателни или популярни, или нравствено достойни. Това не само е страшно забавно, но е екзистенциално отмъщение. Без съвест е изумително лесно да се направи. Спокойно лъжете шефа си или шефа на шефа, изплаквате няколко крокодилски сълзи, или саботирате проект на колега, или подпалвате чергата на пациент (или дете), подмамвате хората с обещания, или осигурявате малко дезинформация, която никога няма да бъде проследена обратно до вас.

Нека сега допуснем, че вие сте човек, който е склонен към вършене или наблюдаване на насилие. Просто можете да убиете колегата си или да поръчате убийството му – или това на шефа ви, бившия ви брачен партньор, или брачния партньор на богатия ви любовник, или всеки друг, който ви дразни. Трябва да сте внимателни, защото ако сбъркате може да ви хванат и да ви накажат. Вие обаче никога няма да бъдете конфронтирани със съвестта си, защото нямате такава. Ако решите да убиете, единствените трудности ще бъдат външни. Нищо вътре във вас няма да възнегодува.

Стига да не ви спрат насилствено, *можете да направите всичко*. Ако сте родени в правилното време, с някакъв достъп до семейното богатство, и имате специален талант в разпалването на омразата и чувството на депривация на другите, може да уредите убийството на голям брой нищо неподозиращи хора. С достатъчно пари можете да постигнете това от голяма дистанция, докато се излягате в безопасност и наблюдавате удовлетворено. В действителност тероризмът (вършен от разстояние) е идеалното занимание за човек, който е обладан от кръвожадност и без съвест, защото, ако го правите както трябва, може да накарате цяла държава да се тресе. А ако това не е власт, какво е?

Или да си представим другата крайност: не се интересувате от властта. Точно обратното, вие сте типът човек, който наистина не желае много от каквото и да било. Единствената ви истинска амбиция е да не се налага да влагате много усилия, за да се справяте с живота. Не желаете да работите като всеки останал. Без съвест може да си подремвате или да се занимавате с хобитата си, или да гледате телевизия, или просто да се мотааете някъде по

цял ден. Живеейки донякъде в периферията и с някои подаяния от роднини и приятели, можете да го правите до безкрай. Възможно е хората да си шушукат, че сте непрокопсаник или че сте депресиращ, тъжен случай, или, обратното, ако се ядосат, може да се оплакват, че сте мързеливи. Когато ви опознаят повече и наистина се ядосат, е възможно да ви крещят и да ви наричат непрокопсаник, лентяй. Никога няма да им хрумне обаче, че вие буквално нямате съвест и че в това фундаментално отношение умът ви е различен от техния.

Издадалото в паника чувство на виновна съвест никога не сграбчва сърцето ви и не ви буди посред нощ. Независимо от начина си на живот, вие никога не се чувствате безотговорни, небрежни или засрамени, макар че в името на привидността понякога се преструвате, че го правите. Например ако сте добър наблюдател на хората и на какво реагират те, може да приемете безжизнено лицево изражение, да казвате колко засрамени от живота си сте и да говорите колко ужасно се чувствате. Правите го само защото е по-удобно да накарате хората да мислят, че сте депресирани, отколкото да ви крещят през цялото време или да настояват да си намерите работа.

Забелязвате, че хората, които имат съвест, се чувстват виновни, когато изнасят тиради на някого, за когото вярват, че е „депресиран“ или „притеснен“. Всъщност, за ваше допълнително предимство, те често се чувстват длъжни да се грижат за такъв човек. Ако – независимо от относителната си бедност – успеете да започнете сексуална връзка с някого, този човек – който не подозира какви сте всъщност – може да се чувства особено задължен. И тъй като всичко, което искате, е да не ви се налага да работите, финансирацията ви не е нужно да е особено богата, а просто надеждно обвързана от съвестта си.

Убедена съм, че да си се представите като някой от тези хора ви се струва абсолютно ненормално, защото такива хора са ненормални, при това опасно ненормални. Ненормални, но реални – те имат дори „етикет“. Мнозина професионалисти от областта на психичното здраве наричат състоянието на ограничена или напълно липсваща съвест „антисоциално личностно разстройство“ – неподлежащ на корекция недостатък на характера, за който днес се смята, че присъства в около 4 % от населението, т.е. в един на всеки 25 души¹. Това състояние на липсваща съвест

е наричано и с други имена, но най-често „социопатия“ или малко по-познатия термин *психопатия*. Липсата на чувство на вина в действителност е първото личностово разстройство, което е признато от психиатрията и термините, които са били използвани в определени моменти от миналия век включват *manie sans délire* [мания без делир], *психопатична малоценност*, *нравствена лудост* и *нравствена имбецилност*².

Според днешната Библия на психиатричните етикети – *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders IV* („Диагностичен и статистически наръчник на психичните разстройства“) на Американската психиатрична асоциация клиничната диагноза „антисоциално личностово разстройство“ трябва да се обмисли, когато човекът притежава поне три от следните седем характеристики: (1) неподчинение на социалните норми; (2) лъжливост, манипулативност; (3) импулсивност, неуспех да се планира; (4) раздразнителност, агресивност; (5) безразсъдно пренебрегване на безопасността на себе си или на другите; (6) последователна безотговорност; (7) липса на разкаяние след нанасяне на вреда, лошо отношение или кражба от друг човек. Присъствието в човека на три от тези „симптоми“, взети заедно, е достатъчно да накара мнозина психиатри да заподозрат наличието на разстройството³.

Други изследователи и клиницисти, много от които смятат, че дефиницията на Американската психиатрична асоциация описва повече „престъпно поведение“, отколкото истинска „психопатия“ или „социопатия“, посочват допълнителни документиращи характеристики на социопатите като група⁴. Една от най-често наблюдаваните от тези черти е повърхностен чар, който позволява на истинския социопат фигуративно и буквално да прелъстява другите – един вид блясък или харизма, които първоначално могат да създадат впечатление за социопата като по-очарователен или по-интересен от повечето нормални хора около него. Той/тя е по-спонтанен/на или по-емоционален или някак си по-комплексен или по-секси, или по-забавен от всеки друг. Понякога тази „социопатична харизма“ се придружава от грандиозно чувство за собствената стойност, което първоначално може да е убедително, но при по-внимателен поглед изглежда странно или може би смехотворно („Някой ден светът

ще разбере колко специален съм“ или „Знаеш, че след мен никой любовник няма да те задоволи“).

Освен това социопатите имат по-силна от нормалното потребност от стимулация, което води до честото поемане на социални, физически, финансови или правни рискове. Характерното е, че те могат да очароват другите да се впуснат в опасни начинания с тях и като група са известни с техните патологични лъжи и измами, както и с паразитните си взаимоотношения с „приятелите“ си. Независимо колко образовани или с висока позиция са като възрастни, те често имат в биографията си ранни поведенчески проблеми, понякога включващи употреба на дрога или регистрирано отклоняващо се поведение като малолетни, винаги включващо непоемане на отговорност за възникналите проблеми.

Социопатите са особено известни с куките си емоции, глухата и преходна природа на всякакви чувства на привързаност, които твърдят, че изпитват, с определена спираща дъха грубост⁵. У тях няма и след от емпатия и никакъв искрен интерес към емоционалното свързване с партньор. След като повърхностният чар се изтрие, бракът им е без любов, едностранчив и почти винаги краткотраен. Ако брачният партньор изобщо има някаква стойност за социопата, то е, защото е разглеждан като притежание – собственост, чиято загуба би направила социопата гневен, но не и тъжен или отговорен.

Всички тези характеристики, заедно със „симптомите“, отбелязани от Американската психиатрична асоциация, са поведенческите прояви на това, което за повечето от нас е неразгадаемо психично разстройство: отсъствието на същностното ни седмо чувство – съвестта.

Ненормално и плашещо – и реално у около 4 % от населението.

Какво обаче означава 4 % за обществото? Като отправна точка към проблемите, за които чуваме по-често, да разгледаме следните статистики: разпространението на анорексичните

⁵ Приетият израз е „куки емоции“, макар че в случая на социопатията по-точно описание би било „липса на емоции“.

разстройства на храненето се оценява на 3,43 %, смята се почти за епидемия, но въпреки това този процент е по-малък от процента на антисоциалните личности. Привличащите голямо внимание разстройства, класифицирани като шизофрения, се наблюдават само в 1 % от нас – една четвърт от степента на разпространение на антисоциалното личностово разстройство, а Центровете за контрол и превенция на болестите твърдят, че разпространението на рака на колона в САЩ, смятано за „тревожно голямо“, е около 40 на 100 000 – сто пъти по-малко от това на антисоциалното личностово разстройство. Казано по-лаконично, сред нас има повече социопати, отколкото хора, които страдат от полученото голяма гласност разстройство анорексия, социопатите са четири пъти повече от шизофрениците и сто пъти повече от хората, диагностицирани с известен бич като рак на колона.

Като терапевт специализирам в лечението на хора, оцелели от психологическа травма. През последните 25 години практиката ми включва стотици възрастни, които са изпитвали психична болка всеки ден от живота си заради малтретиране в детството или някакво друго ужасяващо минало преживяване. Както подборно разказах в изследванията на случаи в *The Myth of Sanity* („Митът за психичното здраве“), моите пациенти с травма страдат от цял спектър от мъки, включително хронична тревожност, инвалидизираща депресия и дисоциативни психични състояния, и чувствайки, че животът е нетърпим, мнозина от тях са идвали при мен, след като са се възстановили от опити да се самоубият⁶. Някои са били травмирани от природни или дело на човека катастрофи като земетресения и войни, но повечето са били контролирани и психично съсипани от отделни хора, често социопати – понякога непознати, но често родители, по-възрастни роднини или братя/сестри социопати. От оказването на помощ на моите пациенти и техните семейства да се справят с вредата, нанесена в живота им, и от изучаването на техните истории научих, че щетите, нанесени от социопатите сред нас, са дълбоки и трайни, често трагично смъртоносни и изумително често срещани. Работейки със стотици оцелели, се убедих, че откритото и директно боравене с фактите за социопатията е спешен въпрос за всички нас.

Около един на 25 души е социопат, което по същество означава, че няма съвест. Не че тази група хора не успява да схване разликата между добро и зло; по-скоро това не ограничава поведението им. Интелектуалната разлика между правилно и погрешно не включва емоционалните сирени и сигналните сини лампи, или страха от Бога, както прави при нас, останалите. Без ни най-малка следа от вина или разкаяние, *един на 25 души е в състояние да направи всичко.*

Голямото разпространение на социопатията в човешкото общество има дълбок ефект върху нас, останалите, които също трябва да живеем на тази планета, а дори и тези от нас, които не са били клинично травмирани. Хората, които съставляват тези 4 %, източват взаимоотношенията ни, банковите ни сметки, постиженията ни, самооценката ни, спокойствието ни на тази земя. Въпреки това, изненадващо, много хора не знаят нищо за разстройството или ако знаят, мислят за него единствено като агресивни психопати-убийци, серийни убийци, масови убийци – хора, които очевидно са нарушавали многократно закона и които, ако бъдат хванати, ще бъдат лишени от свобода, може би дори осъдени на смърт от правната ни система. Обикновено не осъзнаваме нито пък се идентифицираме с по-големия брой неизвършили насилие социопати сред нас, хората, които често не са безсрамни закононарушители и срещу които формалната ни съдебна система не осигурява особена защита.

Повечето от нас не могат да си представят някакво съответствие между замислянето на етнически геноцид и, например, разправянето на безсрамни лъжи за колега пред шефа. Психологическото съответствие обаче не само съществува, но е смразяващо. Просто и фундаментално: връзката е отсъствието на вътрешен механизъм, който да ни удря, казано емоционално, когато направим избор, който възприемаме като безнравствен, неетичен, небрежен или егоистичен. Повечето от нас се чувстват леко виновни, ако изядат последното парче торта в кухнята, камо ли онова, което бихме изпитвали, ако преднамерено и методично се заемем да нараним друг човек. Онези, които изобщо нямат съвест, са група сама за себе си, независимо дали са гибелни тирани или просто безмилостни социални снайперисти.

Присъствието или отсъствието на съвест е дълбоко човешко разделение, за което може да се твърди, че е по-съществено от интелигентността, расата или дори пола. Това, което диференцира социопата, живеещ на гърба на другите, от този, който от време на време граби магазини, или от онзи, който е съвременен натрупал с нечестни средства богатството си магнат, което различава обикновения грубиян от социопата убиец, е единствено социалният статус, мотивацията, интелектът, кръвожадността или просто възможността. Това, което разграничава всички тези хора от останалите от нас, е напълно празното място в душата, където би трябвало да се помещава най-високо еволюиралата от всички очовечаващи функции.

За около 96 % от нас съвестта е толкова фундаментална, че рядко дори се замисляме за нея. В повечето случаи тя действа като рефлекс. Освен ако изкушението е изключително силно (което – слава Богу – във всекидневния живот не е толкова често), ние по никакъв начин не разсъждаваме върху абсолютно всеки етичен въпрос, който се изпречи на пътя ни. Не се питаме сериозно: „Да дам ли на детето си днес пари за обяд, или не? Да открадна ли куфарчето на колегата си, или не? Да си тръгна ли от брачния си партньор, или не?“ Съвестта взема всички тези решения вместо нас – толкова тихо, толкова автоматично и непрекъснато, че и в най-творческите си полети на въображението няма да сме способни да съчиним представа за безсъвременно съществуване. И така – естествено, – когато някой направи наистина безсъвствен избор, всичко, което сме в състояние да направим, е да дадем някакви обяснения, които дори не се доближават до истината: „Забравила е да даде пари за обяд на детето си. Колегата на този човек сигурно е забравил къде си е оставил куфарчето. Вероятно не е лесно да се живее с брачния партньор на този човек“. Или измисляме етикети, които – стига да не изследваме твърде щателно – почти винаги обясняват антисоциалното поведение на другия: „Той е „ексцентричен“, или „артистичен“, или „наистина съревнователно настроен“, или „мързелив“, или „ненаясно какво става“, или „винаги е бил такъв мошеник“.

С изключение на психопатните чудовища, които понякога виждаме по телевизията, чиито действия са твърде ужасява-

щи, за да се обяснят, безсъвестните хора почти винаги са невидими за нас. Живо се интересуваме колко умни сме и от интелигентността на другите. И най-малкото дете може да посочи разликата между момче и момиче. Водим войни за расата. Що се отнася обаче до вероятно най-смислената характеристика, която разделя човешкия биологичен вид – присъствието или отсъствието на съвест, оставаме на практика на тъмно.

Независимо от образоваността си в други отношения, много малко хора знаят значението на думата *социопатен*. Още по-малко разбират, че по всяка вероятност думата може правилно да се приложи към някои от хората, които действително познават. Дори след като сме научили етикета за това, да си лишен от съвест е нещо, за което повечето човешки същества дори са неспособни да си фантазират. В действителност е трудно да измислим друго преживяване, което толкова пълно да се изплъзва на емпатията. Пълна слепота, клинична депресия, дълбок дефицит в познавателните способности, спечелване на лотарията и хиляди други крайности на човешкия опит, а дори и психозата, са достъпни за въображението ни. Всички сме се губили в тъмното. Всички сме били депресирани в някаква степен. Всички сме се чувствали глупаво, поне веднъж-дваж. Повечето от нас са правили умствени списъци какво биха направили с дошло от небето богатство. В сънищата си нощем мислите и образите ни са патологично разбъркани.

Но *изобщо* да не ни интересуват ефектите от нашите действия за обществото, приятелите, семейството, *децата ни*? Как, за Бога, би могло да изглежда това? Какво бихме правили със себе си? Нищо в живота ни – буден или по време на сън – не ни дава насока. Най-голямата близост, до която вероятно можем да стигнем, е преживяването на толкова силна соматична болка, че способността ни да разсъждаваме или да действаме да е временно парализирана. Дори и в болката обаче има вина. Абсолютната липса на чувство за вина убягва на въображението ни.

Съвестта е нашият всезнаещ взискателен учител, задаващ правилата за нашите действия и налагащ емоционалните ни наказания, когато ги нарушим. Никога не сме се молили за съвест. Тя си е там, през цялото време, като кожата или белите

дробове, или сърцето. В известен смисъл дори не можем да си припишем заслугата. И не можем да си представим как бихме се чувствали без нея.

Липсата на чувство на вина е уникално объркваща и като медицинско понятие. За разлика от рака, анорексията, шизофренията, депресията и дори другите „характерови разстройства“, например нарцисизъм, социопатията като че ли има нравствен аспект. Социопатите почти неизменно се разглеждат като лоши или сатанински, дори и (или може би особено) от професионалистите в областта на психичното здраве, а чувството, че тези пациенти са някак си нравствено отвратителни и плашещи, изпъква много живо в литературата.

Робърт Хеър – професор по психология в Университета на Британска Колумбия – е разработил въпросник, наречен „Списък за проверка на психопатия“, който днес е приет като стандартен диагностичен инструмент за изследователите и клиницистите по света⁷. Безстрастният учен Хеър пише за изследваните си лица⁸: „Всеки, включително експертите, може да бъде подведен, манипулиран, измамен и озадачен от тях. Добрият психопат може да изсвири концерт по струните на всеки... Най-добрата ви защита е да разберете природата на тези хищници сред хората“. А Хърви Клекли, автор на класическия текст от 1941 г. *The Mask of Sanity* („Маската на нормалността“), се оплаква така от психопата: „Красотата и грозотата, освен в много повърхностен смисъл, добротата, злото, любовта, ужасът и хуморът нямат истинско значение, никаква сила, за да го затрогнат“⁹.

Лесно може да се издигне аргументът, че „социопатията“, „антисоциалното личностово разстройство“ и „психопатията“ са погрешни названия, отразяващи нестабилна смесица от идеи и че отсъствието на съвест всъщност изобщо няма смисъл като психиатрична категория. В това отношение е от критично значение да отбележим, че всички други психиатрични диагнози (включително нарцисизма) включват някаква степен на личен дистрес или злочестина за хората, които страдат от тях. Социопатията е единствена като „болест“, която не причинява неспокойствие у човека, който страда от нея, никакъв субективен дискомфорт. Социопатите често са много удовлетворе-

ни от себе си и от живота си, и може би по тази причина няма ефективна „терапия“. Обикновено социопатите започват терапия само когато им е било наредено от съда или когато могат да извлекат някаква вторична печалба от това, че са пациенти. Желанието да се подобрят рядко присъства в действителност. Всичко това налага въпроса дали отсъствието на съвест е психиатрично разстройство или правно обозначение, или нещо напълно различно.

Уникално по способността си да разстройва дори опитни професионалисти, понятието „социопатия“ се доближава опасно до идеите ни за душата, за злото срещу доброто, а тази връзка прави темата трудна за ясно обмисляне. Неизбежната природа на проблема от типа „те срещу нас“ повдига научни, нравствени и политически въпроси, които слисват. Как човек изучава научно явление, което като че ли отчасти е нравствено? Кой би трябвало да получава професионална помощ и подкрепа: „пациентите“ или хората, които трябва да ги търпят? Тъй като психологическите изследвания генерират начини за „диагностициране“ на социопатията, кого би трябвало да тестираме? Трябва ли всички да се тестват за такова нещо в едно свободно общество? Ако някой е категорично идентифициран като социопат, какво – ако има такова – може да направи обществото с тази информация? Някоя друга диагноза не повдига такива политически и професионално некоректни въпроси, а социопатията с нейното известно взаимоотношение с поведението, простиращи се от малтретиране на брачния партньор и изнасилване до серийни убийства и подпалване на войни, в известен смисъл е последната и най-плашещата психологическа граница¹⁰.

Всъщност най-притеснителните въпроси рядко дори се прошепват: можем ли да кажем със сигурност, че социопатията не е плюс за човека, който я има? Социопатията изобщо разстройство ли е, или е функционална? Също толкова нежелана е несигурността на обратната страна на монетата: съвестта плюс ли е за човека, или групата, които я притежават? Или съвестта – както е подмятал не един социопат – просто е психологическа клопка за масите? Независимо дали ги произнасяме на глас, или не, подобни съмнения имплицитно надвисват над планета, където от хиляди години до днес най-универсално прочутите

имена винаги са на онези, които са успявали да са аморални в достатъчно голям мащаб. В днешната култура използването на другите хора е станало почти модно, а безсъвестните бизнес практики като че ли носят неограничено богатство. На лично ниво повечето от нас имат примери от собствения си живот, в които някой безскрупулен е спечелил, а има моменти, в които притежаването на почтеност започва да се чувства просто като да играеш ролята на глупака.

Вярно ли е, че измамниците никога не проспират, или е вярно, че в крайна сметка готините момчета финишират първи? Безсрамното малцинство наистина ли ще наследи земята?

Такива въпроси отразяват една централна тема на тази книга, която ми хрумна точно след катастрофите от 11 септември 2001 г., хвърлили всички хора със съвест в терзания, а някои и в отчаяние. Обикновено съм оптимист, но по онова време заедно с няколко други психолози и изследователи на човешката природа се страхувах, че моята страна и много други ще изпаднат в изпълнени с омраза конфликти и отмъстителни войни, които ще ни ангажират за дълги години напред. Една строфа от 30-годишна апокалиптична песен нахлуваше в мислите ми винаги, когато се опитват да се отпусна или да спя: „Сатаната, смеейки се, разперва криле“¹¹. Крилатият Сатана в представите ми, ревящ в циничен смях и въздигащ се от руините, не беше терорист, а демоничен манипулатор, който използваше терористичните актове, за да подпалва искрата на омразата по целия глобус.

Заинтересувах се от конкретната тема за социопатията срещу съвестта по време на телефонен разговор с мой колега – добър човек, който обикновено е весел и пълен с поощрения, но в онзи момент бе изумен и деморализиран заедно с останалата част от света. Обсъждахме общ пациент, чиито суицидни симптоми се бяха влошили тревожно, очевидно заради бедствието в САЩ (и който се подобри значително след това, съобщавам с облекчение). Колегата ми казваше колко виновен се чувства, защото бил разкъсан и можело да няма обичайната емоционална енергия, за да я даде на пациента. Този необикновено грижовен и отговорен терапевт, смазан от събитията като всеки друг, вярваше, че е неизпълнителен. Посред самобичуването си

той спря, въздъхна и ми каза с уморен глас, изключително нехарактерен за него: „Знаеш ли, понякога се чудя: защо да имаш съвест? Тя просто те праща в губещия отбор“. Бях много изненадана от неговия въпрос, предимно защото цинизмът беше толкова нехарактерен за обичайната здрава и сърдечна умствена нагласа на този човек. След малко отговорих с друг въпрос: „Е, кажи ми, Бърни, ако имаше избор – искам да кажа наистина, буквално имаше избор по въпроса, какъвто ти нямаш, разбира се – щеше ли да избереш да имаш съвест (каквата имаш), или щеше да предпочетеш да си социопат и способен на... ами на абсолютно всичко?“

Той обмисли това и отговори: „Права си (макар че нямаш намерение да правя внушения за телепатия). Щях да избира да имам съвест“.

„Защо?“ – притиснах го.

Имаше пауза и след това провлачено: „Амиии... – най-накрая каза той. – Знаеш ли, Марта, и аз не знам защо. Просто знам, че бих избрал съвестта“.

Може би си мислех твърде пожелателно, но ми се струваше, че след като каза това, имаше малка промяна в гласа на Бърни. Звучеше малко по-малко победен и започнахме да говорим за дейностите, планирани от нашите професионални организации, за да помогнем на хората в Ню Йорк и Вашингтон.

След разговора и за дълго време останах заинтригувана от въпроса на колегата ми: „Защо да имаш съвест?“ и от предпочитанието му да си обвързан от съвестта, а не способен от нея, както и от факта, че не знаеше защо би направил такъв избор. Моралист или теолог можеше да отговори: „Защото е правилно“ или „Защото искам да бъда добър човек“. Моят приятел психологът обаче не можеше да даде *психологически* отговор.

Абсолютно убедена съм, че трябва да знаем психологическата причина.

Особено сега, в свят, който изглежда готов да се саморазруши с глобални бизнес измами, тероризъм и войни на омраза, трябва да чуем защо – в *психологически смисъл* – да си човек със съвест е за предпочитане от това да си човек, неограничен от вина или разкаяние. Тази книга отчасти е моят отговор като психолог на въпроса „Защо да имаш съвест?“. За да стиг-

на до причините, първо обсъждам хора, които нямат съвест – социопатите: как се държат, как се чувстват, така че да можем да погледнем по-смислено стойността – за другите 96 % от нас – на притежаването на черта, която може да е отежняваща, болезнена и, да, вярно е – ограничаваща. Това, което следва, е прославата на един психолог на въпреки всичко слабия гласец на огромното мнозинство от човешки същества, които се оказват надарени със съвест. Това е книга за онези от нас, които не могат да си представят никакъв друг начин да живеят.

Книгата освен това е моят опит да предупредя добрите хора за „социопата от съседния апартамент“ и да им помогна да се справят. Като психолог и като човек съм виждала животът на твърде много хора да бъде заличен от изборите и действията на безсъвестните малцина. Тези малцина са както опасни, така и забележително трудни за идентифициране. Дори когато не са физически агресивни и особено когато са ни познати и близки, са напълно способни да осакатяват живота на хората и да правят човешкото общество като цяло небезопасно място. Според мен тази доминация над останалите от нас на хората, които изобщо нямат съвест, представлява особено широко разпространен и отблъскващ пример на нареченото от писателя Ф. Скот Фицджералд „тиранията на слабите“¹². Аз вярвам, че всички съвестни хора трябва да научат как изглежда всекидневното поведение на безсъвестните, така че да го разпознават и да се справят ефективно с нравствено слабите и безмилостните.

Що се отнася до съвестта, ние като че ли сме биологичен вид на крайностите. Нужно е само да включим телевизора, за да видим тази объркваща дихотомия, да срещнем образи на хора на ръце и колене да спасяват кученце, попаднало в канализацията, следвани от репортажи за други човешки същества, които убиват жени и деца, трупащи труповете на купчини. Във всекидневието си, макар и не толкова драматично, виждаме също толкова много контрасти. Сутрин някой бодро прави и невъзможното да вдигне и да ни върне десетдоларовата банкнота, която сме изпуснали, а следобед друг човек, хилейки се, прави и невъзможното да ни засече в трафика.

Имайки предвид радикално противоречивото поведение, на което сме свидетели всеки ден, трябва да говорим открито

и за двете крайности на човешката личност и поведение. За да създадем по-добър свят, трябва да разберем природата на хората, които рутинно действат срещу общото добро, при което го правят с емоционална безнаказаност. Само след като се заемем да открием природата на безпощадността можем да открием многото начини, по които хората са в състояние да триумфират над нея, и само като признаем тъмнината можем истински да утвърдим светлината.

Надеждата ми е, че тази книга ще изиграе някаква роля в ограничаването на деструктивното въздействие на социопата върху живота ни. Като хора, съвестните могат да се научат да разпознават „социопата около теб“ и с това познание да действат за разгромяването на неговите напълно егоистични цели. Най-малкото, те могат да защитят себе си и любимите си хора от неговите безсрамни маневри.